

Sebapotvrdenie a sebakritickosť človeka

Ľuboš Rojka

ROJKA, Ľ.: The Self-Affirmation and Self-Criticism of Human Subject. *Studia Aloisiana*, 7, 2016, 1, s. 21 – 36.

Self-criticism and introspective self-examination is important for self-improvement of each human subject. Epiphenomenological tendencies in scientific investigations of consciousness encourage the idea that our conscious states, intentionality, and free decisions are not such as we experience them. B. Lonergan is critical to such attempts and points to deeper elements of undeniable conscious activities. Cognitive human activity directs neuronal physical impulses and biological functional schemes of the nervous system and integrates them into its own rational representations and goals. In cognitive configurations, a pure desire for objective knowledge, unbiased evaluation, and authenticity of the knower play an important role. The aim of scientific research is rather an explanation of these states than their questioning. Without objectivity, impartiality, and authenticity, it would be impossible to distinguish what is reality and what is illusion and evaluate moral conduct.

Keywords: epiphenemnalism, self-affirmation, consciousness, Bernard Lonergan

V psychológii a v bežnom živote sa pomerne často hovorí o sebakritickosti človeka. Najčastejšie si ju uvedomujeme, keď jej má niekto v našej blízkosti nedostatok alebo nadbytok. Úroveň sebakritickosti sa dá vyčítať z pohybov tela a z toho, čo a ako človek hovorí. Niekto má tendenciu neustále znižovať vlastnú hodnotu poukazovaním na kvality ostatných a kritikou seba samého, iný ju posilňuje na úkor tých, s ktorými sa stretá bez kritického pohľadu na seba samého. Sebakritickosť sa vytvára prvotne vo forme vnútorného dialógu. Človek v rozhovore so sebou samým potvrdzuje svoju vlastnú existenciu, identitu a hodnotu, pričom si vytvára akýsi pocit sebaúcty. Človek sa hodnotí a kriticky posudzuje, a ak je narušená jeho sebaúcta, tak o to intenzívnejšie skúma, čím je narušená a prečo. Takéto sebauposúdenie a skúmanie je potrebné na sebazdokonaľovanie. Problémy nastávajú, ak je sebakritickosť a potvrdzovanie vlastnej identity a hodnoty prehnané alebo naopak nedostatočné, čo má samozrejme aj vonkajšie prejavy vo vzťahu k iným.

V procese sebahodnotenia sa prejavuje čosi dôležité, ba priam podstatné pre ľudský život. Osobné ja sa samo rozpoznáva a upevňuje svoje postavenie v kontexte vnútorného mentálneho života človeka. Napriek tomu je paradoxné, že s pokrokom vied skúmajúcich ľudský mozog (jeho neuronálne stavy) akoby sa spochybňovala dôležitosť takýchto a podobných psychických procesov s tým, že ide len o akési vnútorné zdanie, ktoré nemá vážnejší dosah na život človeka, a chod sveta a poukazuje sa na to, že vnútorné stavy sú často klamlivé.¹ V skutočnosti sa veci nedejú tak, ako sa nám zdá v našom vedomí. Pri rozhodnutiach nejde o čosi skutočne reálne, ale skôr je to dôsledok toho, čo sa deje v neuronálnych sieťach mozgu. Sú to akoby tiene toho, čo sa deje v skutočnosti. Pre rozvoj sveta a človeka sú dôležitejšie neuronálne systémy mozgu, ktoré určujú (determinujú), ako sa bude rozvíjať charakter človeka, ako sa bude správať a ako bude zmýšľať. Pocit, že kontrolujeme a riadime svoj život z akéhosi nadvhľadu, je iluzórny. V skutočnosti sa naše konanie riadi inými zákonitostami, ktorých nie sme si ani vedomí, pretože sú uložené hlboko v podvedomí a v hĺbkinách nášho mozgu. Neurovedy a kognitívne vedy si kladú za cieľ odhaliť a objasniť tieto zákonitosti a procesy. Týmto sa mení vnímanie ľudského vedomia a slobodnej vôle.

Pri pozorovaní takýchto fyzikalistických tendencií v interpretovaní mentálneho života vyznieva paradoxne fakt, že Bernard Lonergan (1904 – 1984), významný teológ dvadsiateho storočia, postavil celú svoju filozofiu na seba-potvrdení poznávajúceho subjektu. Podľa neho ide o základ, ktorý nemožno v nijakom prípade rozumne a zodpovedne popierať. Nejde len o opis akýchsi psychických stavov a procesov, ale o potvrdenie svojej vlastnej existenciálnej ľudskej povahy ako poznávateľa, ktorý sa slobodne a zodpovedne rozhoduje. Človek je vo svojej podstate poznávajúcim a slobodne konajúcim subjektom. Fyzikalista, ktorý má tendenciu interpretovať mentálnu činnosť v termínoch činnosti mozgu, by tu povedal, že nie sme si vedomí svojej vlastnej podstaty, pretože k nej nemáme prístup. Naše vedomie je biologicky, jazykovo a spoločensky utvoreným „vnútorným divadlom“, v ktorom si len pripisujeme úlohu akejsi autority, ktorá riadi náš život. V skutočnosti naše rozhodnutia sú determinované inými faktormi. Treba uznať, že je možné seba-potvrdenie niekedy prehnať a zmýšľať, akoby človek nezávisel od iných ľudí a od vlastného tela.

V rámci úvodu je vhodné poukázať aj na novú knihu o Bernardovi Lonerganovi s názvom *Mozog, vedomie a Boh* od Daniela Helminiaka,² v ktorej

1 Troch zástancov takéhoto postoja – B. Libert, D. Wegner, M. S. Gazzaniga – predstavuje Peter Volek v publikácii VOLEK, Peter: *Človek, slobodná vôľa a neurovedy*. Ružomberok : Verbum, 2015, s. 47–53. Na paradoxy v súčasných teóriách o slobodnej vôli poukazuje Reginal A. Slavkovský, pričom pripomína, že prakticky je oveľa ťažšie slobodu popierať. Porov. SLAVKOVSKÝ, Reginald A.: Paradoxy slobody v súčasnej a minulej filozofii. In: LETZ, J., SLAVKOVSKÝ, R. A. (ed.): *Významné koncepty slobody v dejinách a v súčasnej dobe*. Trnava, 2008, s.104–115. Silvia Gáliková reaguje na podobné postoje u D. Wegnera, T. Metzinger a D. Dennetta. Porov. GÁLIKOVÁ, Silvia: Kto ste vy a kto som ja? In: GÁLIKOVÁ, S., a i. (ed.): *Človek a jeho identita*. Kraków, 2013, s. 124–126 (123–136).

2 HELMINIAK, Daniel A.: *Brain, Consciousness, and God*. New York (Alb.) : State University of New York Press, 2015.

pripomína a pozoruhodne rozvíja príspevok Bernarda Lonergana do filozofie a teológie práve v súvislosti s novými výskumami o ľudskom vedomí. Jej prínos je v tom, že skúma postoje súčasných významných neurológov a kognitívnych vedcov z pohľadu Lonerganovej teórie poznania. Hneď na začiatku poznamenáva, že

„esenciou ľudského vedomia je veľmi špecifické vedomie seba, bezprostredná prítomnosť v sebe samom (*self-presence*), ktorá je neobjektívizovateľná a ktorá nemení subjekt na objekt, ale je skúsenosťou subjektivity *per se*. Vďaka vedomiu samých seba, čo je podmienkou možnosti nasledujúcej poznávacej reflexie, máme schopnosť reflektovať späť na nás samých a zmeniť aj naše vlastné poznatky na objekty vedomia a myslenia.“³

Vedomie je schopné sa rozpoznať vo vlastných aktivitách.

Lonerganov prístup bol v jeho dobe dôležitý preto, lebo sa pokúšal vytvoriť zjednocujúci pohľad na rôznorodé prístupy k realite a metodicky objasniť základné princípy možného interdisciplinárneho dialógu pri poznávaní sveta. Išlo mu predovšetkým o objasnenie vedeckého prístupu k poznávaniu. Pozornosť však nesústredil natoľko na logiku a definície, ktoré pomáhajú pri formulovaní a rozvíjaní nových hypotéz, ale na proces pochopenia (*insight*), ktorý je určujúci predovšetkým pri objave nových teórií, ktoré sa nedajú logicky odvodiť z predchádzajúcich teórií, a ktorý je podobný v rôznych vedných odboroch. Zameriava sa na „organizujúcu inteligenciu, ktorá zjednocuje v jedinej perspektíve pochopy matematikov, vedcov a bežných ľudí“⁴. Jednota prístupu k poznávaniu sveta a človeka pramení práve zo základného sebaopotvrdenia (potvrdenia vlastnej existencie a základných vlastností) poznávajúceho subjektu, ktoré je zároveň aj nosným pilierom jeho filozofie. Rozhodujúcu úlohu tu zohráva ľudské vedomie, ktoré si je vedomé samo seba a môže byť subjektom a zároveň objektom vlastného skúmania. V tomto zmysle u Lonergana ide o „transcendentnú“ filozofiu vedomia, ktorá presahuje biofyzikálne funkcie ľudského mozgu a ktorá hovorí o prvotnosti mentálnych stavov, subjektívneho ja a poznávacích činností konateľa. V tomto bode dochádza k paradoxnej situácii pri konfrontácii s niektorými súčasnými neurovedcami, ktorí v mene vedy popierajú to, čo Lonergan vníma ako rozhodujúce pri vedeckom poznávaní.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že z hľadiska filozofie pri sebaopotvrdení ide o banalitu. Ukazuje sa však, že niektoré filozofické a vedecké postoje sú nekonzistentné s tým, čo filozof alebo vedec (ako človek) robí, keď obhajuje svoj postoj. Helminiak hovorí, že vo svojej knihe inšpirovanej Lonerganom chce ukázať, „ako konfúzia v epistemológii spôsobuje mnohé problémy v týchto

3 HELMINIAK, D.: *Brain, Consciousness, and God*, s. 14.

4 LONERGAN, Bernard: *Collected Works of Bernard Lonergan*. Vol 3. (CWL 3.) CROWE, F. E., DORAN, R. M. (ed.): *Insight*. Toronto : University of Toronto Press, 1992, s. 4.

diskusiách a ako môžu byť problémy vyriešené, ak sa objasní epistemológia⁵. Pod epistemológiou Helminiak myslí všeobecnú teóriu ľudského poznania, ktorá pozostáva z objasnenia otázky, čo ten, kto poznáva, pri poznávaní robí. Bude nás preto zaujímať, čo konkrétne Lonergan tvrdí a aká filozofická teória potvrdzuje jeho východisko v sebapotvrdení. Z tejto teórie totiž vyplýva pomerne radikálna kritika niektorých prístupov k vysvetleniu povahy ľudskej mysle a ľudského vedomia. Lonergan hovorí:

„Pochopenie rôznych foriem únikov od [autentického] chápania vysvetlí (1) viacero v skutočnosti zmätených, ale naoko jasných a odlíšených myšlienok, vysvetlí (2) prijateľné pohľady na vysvetlenie významu, (3) deformácie v apriórnych syntetických komponentoch nášho poznania, (4) existenciu množstva filozofií a (5) série chýb v metafyzikálnych a antimetafyzikálnych postojoch.“⁶

Zostáva nám preskúmať, či tieto ambiciózne ciele jeho filozofie stoja na prijateľnom základe v sebapotvrdení poznávajúceho subjektu.

1. Autenticky ľudské poznávanie

Bernard Lonergan sa jedenásť rokov venoval skúmaniu (1938 – 1949) tomistickej filozofie a súčasným prírodným vedám, pričom analyzoval rôzne druhy poznávania v matematike, prírodných vedách, filozofii a v bežnom živote s cieľom objasniť základné princípy operatívne v subjekte počas toho, keď poznáva. Výsledkom bolo dielo *Insight* (1957)⁷, v ktorom vysvetľuje, čo pokladá za autenticky ľudský spôsob poznávania. Názov diela vyjadruje centrálny pojem jeho filozofie. „Insight“ znamená pravdivé a objektívne porozumenie alebo pochopenie, „pochoť“ skutočnosti.⁸ Od pochopenia súvislostí medzi pozorovanými fenoménmi alebo uchopenia inteligibilnej formy nejakej veci totiž závisí sformulovanie hypotézy a jej verifikácia, a preto v konečnom dôsledku aj celkový rozvoj prírodných vied. Samotné pojmy, logické súvislosti a experimenty závisia od prvotného uchopenia inteligibility danej veci, situácie alebo stavu. Okrem toho, že pochopenie je základom pre pojmy a hypotézy, je výsledkom predchádzajúceho pýtania a pozorného skúmania. Pochopenie toho, čo je pochopenie, preto podľa Lonergana objasní prameň jasných myšlienok, objasní význam toho, čo znamená význam, zjednotí poznatky matematiky, vied

5 HELMINIAK, D. A.: *Brain, Consciousness, and God*, s. 11.

6 LONERGAN, B.: *CWL 03, Insight*, s. 6.

7 LONERGAN, Bernard: *Collected Works of Bernard Lonergan*. Vol 3. (CWL 3.), *Insight*.

8 Ján Hrkút uprednostňuje pojem vhlád do skutočnosti. Porov. HRKÚT, J.: Transcendentálny tomizmus B. F. Lonergana. In: *Filozofia*, roč. 65, 2010, č. 6, s. 602 (600–609).

a poznatky, ktoré prináša bežný život.⁹ Takýmto spôsobom by malo byť možné objasniť aj súvislosť vedomých stavov s vedeckými poznatkami o mozgu.

Proces poznávania v princípe prebieha na troch kvalitatívne odlišných úrovniach vedomých činností: úroveň vedomých zmyslových skúseností, rozumového uchopenia inteligibilnej štruktúry reality a úroveň súdu, na ktorej poznávateľ posúdi, či ide skutočne o pravdivý poznatok. V rozumovom pochopení človek uchopí inteligibilitu (pochopiteľnú štruktúru) nejakej veci alebo súcna, ktoré je zvyčajne predstavené v predchádzajúcej zmyslovej skúsenosti. Po tom, ako opíše a terminologicky vyjasní to, čo pochopil zo zmyslových vnemov, si dáva otázku, či tieto jeho myšlienky (propozície) sú pravdivé. Skúma podmienky, za ktorých je daný poznatok pravdivý. Ak sú tieto podmienky splnené, súd „áno, je to tak“ prebehne na jednej strane spontánne a na druhej strane nevyhnutne. Dôležitú úlohu zohráva vrodená túžba po poznaní, ktorá podnecuje a usmerňuje kladenie otázok o niečom novom, neznámom, čo nám predstavujú zmysly, a prirodzene nás privádza k posúdeniu pravdivosti našej mienky. K objektívnemu posúdeniu pravdivosti však dochádza s istou nutnosťou, pretože pravdivostná hodnota výroku nezávisí od našej vôle.¹⁰

Už z týchto prvotných myšlienok badať dôležitosť vnútorného sveta poznávateľa, najmä jeho abstraktívnych a imaginárnych schopností. Problematickým môže byť to, že človek sa niekedy celkom spontánne naplní nepravdivými, čírou obrazotvornosťou vytvorenými obrazmi a myšlienkami, ktoré sú iluzórne. Sú však dôležité pri hľadaní nových riešení a zvažovaní nových možností vysvetlenia. V takýchto prípadoch sa poznávateľ dostáva do napätia medzi spontánnymi kreatívnymi aktivitami a nezaujatou (čírou) túžbou po poznaní, ktorá ho v konečnom dôsledku vedie k odmietnutiu všetkého, čo nezodpovedá pravde. Preto, aby sa človek dopracoval ku pravdivému poznaniu, eliminuje všetko, čo nevhodne zasahuje do poznávacieho procesu, ale pritom necháva voľný prechod nielen svojim imaginárnym, ale aj intelektuálnym schopnostiam, ktoré kriticky súdia, ktoré myšlienky sú iluzórne a ktoré pravdivé. Človek nemá *a priori* odmietať otázky, ani navrhované odpovede, len preto, že narúšajú jeho stereotypy. Z dlhodobého hľadiska je to autentická a nezaujatá túžba poznať, ktorá je zárukou pravdivého poznania.

Uvažovaním o tom, akú hodnotu má také poznávanie, sa človek vo svojom vedomí dostáva na (metaforicky) vyššiu, v poradí štvrtú etickú rovinu. Etika otvára nový horizont ľudskej existencie v porovnaní s poznávaním, keď sa človek pýta, či stojí za to alebo či je hodno byť autentickým poznávateľom.¹¹ V etike, na rovine hodnôt, hodnotenia a rozhodovania pribúda sloboda, ktorá pre Lonergana znamená život žitý kriticky súdiacim a pravdivo hodnotiacim

9 Porov. LONERGAN, B.: *CWL* 03, *Insight*, s. 4–6.

10 Podrobnejšie objasnenie týchto základných princípov ľudského poznávania vo filozofii Bernarda Lonergana možno nájsť v článku ROJKA, L.: Bernard Lonergan a realnosť ľudskej slobody. In: *Ostium*, roč. 10, 2014, č. 2, s. 1–9.

11 Špecifickosť hodnotovej úrovne vhodne objasňuje vo svojej štúdii Š. Šrobár. Porov. ŠROBÁR, Štefan: Vzťah slobody človeka k hodnotám. In: LETZ, J., TKÁČIK, L. (ed.): *K vybraným otázkam slobody*. Trnava, 2011, s. 28–36 (27–38).

spôsobom. Život v takejto slobode má v sebe prvok povinnosti, pretože ide o zodpovednú slobodu. Tak ako je poznávanie pohýňané nezaujatou túžbou po poznaní, objektívne hodnotenie je pobádané nesebeckou a nepredpojatou láskou a túžbou po dobre. Človek je vďaka slobode pôvodcom morálnych hodnôt a morálneho konania, vďaka ktorým sa konštituuje ako existenciálny subjekt.

Z tohto krátkeho opisu vyplýva, že vo vedomí sa odohrávajú štyri kvalitatívne odlišné druhy aktivít, pričom vyššia úroveň vedomia má v sebe tendenciu integrovať nižšie úrovne do svojich vlastných cieľov. Vyššia úroveň síce závisí od nižších úrovní, ale aj ona sama má na ne príčinný vplyv, ktorý je kvalitatívne komplexnejší. Bez takejto vyššej integrácie zmyslových skúseností vyššími intelektuálnymi formami by nebolo možné poznávať, vyvodzovať súdy o tom, čo je skutočnosť a čo je ilúzia, ani hodnotiť ľudské konanie a vyvodzovať zodpovednosť za rozhodnutia a činy človeka. Lonergan chce týmto zdôrazniť, že vedomie nie je akýsi introspektívny pohľad do vnútra, ani poznanie nie je len akýmsi vhladom do vecí alebo vytušením, čo sa v nich skrýva.¹² Vedomie je aktívnym faktorom trojstupňového procesu poznávania, v ktorom poznatok nadobúda charakter objektívneho súdu, pretože „poznávací proces nie je len postupnosť obsahov, ale aj následnosť aktov [vedomia]“¹³. V tomto zmysle každé tvrdenie (súd) má dvojité základy: „Konateľ je kontingentný nielen vo svojej existencii, ale aj vo svojom rozšírení racionálneho vedomia do racionálneho vedomia seba.“¹⁴ Nemožno niečo tvrdiť bez toho, že by poznávateľ zároveň nepotvrdzoval existenciu vlastného vedomia. Aj slobodné rozhodnutie prebieha vďaka tomu, že subjekt si je vedomý nielen možností, medzi ktorými sa rozhoduje, ale aj seba samého a svojich schopností sa rozhodovať.

Lonergan pozýva čitateľa, aby on sám rozumne a zodpovedne zvážil a posúdil, či aj on je takýmto autentickým poznávateľom. V tomto zmysle z celkovej štvorúrovňovej štruktúry autentického poznávateľa Lonerganovi vyplývajú štyri základné „prikázania“ autentického ľudského jedinca, ktoré sú jeho „transcendentálnou“ metódou: Buď pozorný, inteligentný (chápavý), rozumný a zodpovedný.¹⁵ Toto je spôsob, ako sa vyhýbať nielen iluzórnym poznatkom, ale aj životu postavenému na iluzórnych hodnotách. Pozoruhodným faktom je, že štvorúrovňovú štruktúru vedomia nemožno rozumne a zodpovedne popierať. Možno vôľou zablokovať odpoveď a odmietnuť sa vyjadriť, nemožno

12 Porov. LONERGAN, B.: *CWL 3, Insight*, s. 344.

13 LONERGAN, B.: *CWL 3, Insight*, s. 345.

14 LONERGAN, B.: *CWL 3, Insight*, s. 642.

15 Lonergan spresňuje: „V istom zmysle každý pozná a dodržiava transcendentálnu metódu. Každý je činný, ak je pozorný, inteligentný, rozumný a zodpovedný, a toto sú podmienky možnosti, aby bol človek autentickým ľudským súcnom.“ LONERGAN, Bernard: *Collected Works of Bernard Lonergan*. Vol. 22. (CWL 22) DORAN, R. M., CROKEN, R. C. (ed.): *Early Works on Theological Method 1*. Toronto : University of Toronto Press, 2010, s. 436. Z tejto citácie je zrejmé, že Lonerganova „transcendentálna metóda“ je odlišná od metódy transcendentálnych tomistov, ako bol napríklad K. Rahner, pretože sa nezakladá na transcendentálnej skúsenosti, ani na Božej prítomnosti v mysli človeka, ani na nepredmetnom poznaní Boha. Porov. SOUSEDÍK, Stanislav: *Kosmologický důkaz Boží existence*. Praha : Vyšehrad, 2014, s. 53–59.

však popierať ani jednu zo štyroch úrovní. Nemožno napríklad tvrdiť, že som nikdy nič netvrdil, pretože už toto popieranie je tvrdením; nemožno tvrdiť, že som nikdy nič nepochopil, pretože by som bol vyhlásený za hlupáka, a takisto nemožno tvrdiť, že som nikdy nič nevnímal svojimi vlastnými zmyslami, pretože by som nebol živým organizmom. Podobne nemožno o sebe zodpovedne vyhlásiť, že som úplne nezodpovedným človekom.

2. Realita vedomia v súčasnej filozofii

Vysvetlenie ľudského vedomia a skúmanie rôznych úrovní a špecifik uvedomovania alebo bdelosti vedomia je jednou z tém filozofie mysle. Z filozofických analýz vidno, že nie je jednoduché bližšie zadefinovať vedomie. Môžeme byť napríklad pri vedomí v zmysle, že sa na niečo sústredíme a pri tom si prestaneme uvedomovať, čo sa v nás alebo okolo nás deje. Môžeme si tiež uvedomiť, že niektoré činnosti v našom tele (napríklad trávenie) si nemôžeme uvedomovať, iné si môžeme uvedomovať len čiastočne (napríklad impulzy srdca). Veľmi komplikované je zachytiť alebo objasniť vedomie v okamihoch spánku, hypnózy alebo náboženskej skúsenosti. Niekedy sa na zjednodušenie hovorí všeobecnejšie o psychickom pozadí (*background*), mentálnom poli alebo pracovnom priestore, v ktorom sa odohrávajú rozličné vedomé mentálne udalosti, podobne, ako to opísal Lonergan. V tomto priestore aktívne vedomie nasmerováva pozornosť, ako aj poznávanie, rozhodovanie a konanie. Skutočne „ťažkým“ (Chalmers) problémom pre filozofiu a neurovedy je vysvetliť, ako sa utvára takéto vnútorné, veľmi osobné prostredie, ako dochádza k vedomiu seba a aktívnej intencionálnej činnosti.¹⁶

Patricia S. Churchlandová rozlišuje dva postoje vzhľadom na vysvetlenie vedomia. Prvý nazýva pragmatický a zameriava sa na vedecké skúmanie rôznych stavov vedomia a mozgu. Druhý je mysteriánsky (T. Nagel, C. McGinn, S. Pinker), podľa ktorého je vedomie v princípe vedecky nevysvetliteľné. Churchlandová odporúča začať s pragmatickým prístupom a poukazuje na viacero experimentov, ktoré vhodne objasňujú aspoň niektoré aspekty ľudského (a zvieracieho) vedomia. Keďže definíciu vedomia nemáme, vychádza z opisu bežnej skúsenosti, podobne, ako sa to kedysi robilo napríklad s pojmom ohňa, keď jeho prirodzenosť bola ešte neznáma.¹⁷ Na začiatok postačujú provizórne opisy zmyslového vnímania (napríklad pozeranie na let vtáka alebo popálenie sa) a skúseností, ktoré sú vzdialenejšie od zmyslov (napríklad pamätanie a predstavovanie si). Zdôrazňuje, že je potrebné odlišiť schopnosti vykonávať isté mentálne aktivity od aktuálneho priebehu týchto vedomých aktivít. Centrom vedeckého výskumu je práve ich aktuálny priebeh.

¹⁶ „Lahkým“ problémom je funkcionálne vysvetlenie jednotlivých mentálnych činností, ako napríklad vizuálne vnímanie prostredia alebo rozpoznávanie ľudských tvárí.

¹⁷ Porov. CHURCHLAND, Patricia Smith: *Brain-Wise : Studies in Neurophilosophy*. Cambridge (Mass.) : MIT Press, 2002, s. 129–133.

Je tu pozoruhodná zhoda s tým, ako Lonergan postupuje vo svojom diele *Insight*. Začína opisom bežných vedomých skúseností a potom sa posúva smerom k možným vedeckým vysvetleniam. Aj pre neho je dôležitejšie celkové nasmerovanie výskumu ako jednotlivé výsledky, ktoré hovoria o vedomí pomerne málo. Churchlandová sa zameriava len na prvé dve úrovne ľudského vedomia. Veľkou pomocou je podľa nej objavovanie mozgových korelátov vedomia. Uznáva, že tento korelát ako taký ešte nie je vysvetlením, ale je veľkým krokom vpred. Experiment, ktorý poukazuje na korelát v mozgu, spočíva v identifikovaní rozdielu v neuronálnom systéme pri istom stimule, pričom si ho subjekt raz uvedomuje a inokedy nie. Takýmto spôsobom je možné identifikovať nielen jednotlivé časti mozgu, ale aj celé siete, ktoré sa aktivujú pri vedomých stavoch a koordinujú činnosť jednotlivých častí mozgu.

V konkrétnom vysvetlení ľudského vedomia Churchlandová nadväzuje na Damasia a navrhuje vnútorný model konceptualizácie autoreprezentatívnych schopností. Evolučný tlak motivovaný prežitím spôsobil, že vnútorný integratívny model (konzistentný s biologickými potrebami) začal byť reprezentovaný novou skupinou neurónov alebo novým okruhom, a to takým spôsobom, že vznikli reprezentácie jeho samého. Tieto autoreprezentácie existujú spoločne s reprezentáciami stavov tela a sú navzájom poprepájané. Preto niektoré perceptívne a emotívne stavy sú reprezentované spoločne s autoreprezentáciami vlastných stavov. Naraz čosi vidíme, aj sme si vedomí, že to vidíme. Churchlandová hovorí:

„Vlastnosti rozpoznané vizuálne (zelená farba, pichliače) sú videné ako vlastnosti kaktusu, ale vlastnosť bolesti je kategorizovaná ako taká, ktorá patrí mne. Je výhodné volať takéto reprezentácie vzťahov medzi reprezentáciami *meta-reprezenácie*, pretože sú reprezentáciami vyššej úrovne reprezentácií na nižšej úrovni. Táto bohatšia neuronálna architektúra umožňuje druhostupňové hodnotiace štruktúry a druhostupňové plánovacie a predpovedacie štruktúry.“¹⁸

Pri tomto opise nejde samozrejme o skutočne vedecké vysvetlenie, ale len o navrhovaný model, ktorý má za cieľ nejako priblížiť to, čo sa deje v ľudskom vedomí.

Aj Christof Koch a Francis Crick veria, že objavenie neuronálnych korelátov vedomia je najlepšou možnosťou, ako začať empirický výskum vedomia.¹⁹ Aj oni sa sústreďujú najmä na vizuálne vedomie, pričom veria, že všetky vedomé stavy budú mať nejaký spoločný mechanizmus, ktorý bude zahrňovať pozornosť (*attention*) a krátkodobú pamäť. Vo vedomí primátov je situácia komplikovaná, pretože majú dva systémy – jeden z nich je „on-line“ a reaguje

¹⁸ CHURCHLAND, P. S.: *Brain-Wise : Studies in Neuropsychology*, s. 165.

¹⁹ Porov. KOCH, Christof, CRICK, Francis: Some Thoughts on Consciousness and Neuroscience. In: GAZDAR, Michael S. (ed.): *The New Cognitive Sciences*. Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 2000, s. 1285–1294.

nevedome veľmi rýchlo a druhý je vedomý a trochu oneskorený. Paradoxne sa napríklad hovorí, že profesionálny tenista nemá čas pozeráť sa na loptičku pri podávaní súpera, pretože musí reagovať veľmi rýchlo a pozeráť sa môže až neskôr. Podobne aj šprintér začne bežať skôr, ako si uvedomí štartovací výstrel. Vizuálne vedomie musí byť multiúrovňové, čo znamená „v psychologických termínoch, že rozličné úrovne sú podobné tým, čo zodpovedajú videniu čiar alebo očí alebo tvárí. V neurologických termínoch znamená približne rozličné úrovne vizuálnej hierarchie.“²⁰ Problém, ako zjednotiť rôzne úrovne vizuálnej scény, je známy ako *binding problem*. V pracovnej hypotéze treba rátať s tým, že korelát vedomia „je nutne globálny, zvyčajne identifikovaný ako nejaká emergujúca vlastnosť veľmi veľkej a rozloženej zostavy neurónov“²¹. Jazyk a pracovná pamäť nie sú podstatné pre vizuálne vedomie, ale pritom vedomie „musí mať vstup do explicitne kódovanej vizuálnej informácie a priamo vstupovať do plánovania mozgu, ktoré sa spája s frontálnym lalokom, špeciálne s prefrontálnou kôrou“²².

Prístupy neurovedcov v princípe potvrdzujú Lonerganovu intuíciu o viacúrovňovom usporiadaní vedomých činností. Problémom je, že spomínané vedecké prístupy sa zameriavajú skôr na tie nižšie úrovne vedomia, pričom problematizujú, či vyššie vedomé aktivity majú skutočný vplyv na nižšie neuronálne úrovne. Otázkou je, či je subjekt skutočne schopný svojou vôľou determinovať to, čím je a čo koná.

Jednou z dávnejších teórií ľudského konania je teória, že naše vyššie vedomé stavy sú číre epifenomény, ktoré nezohrávajú nijakú relevantnú úlohu pri ľudskom správaní, pretože nemajú príčinný vplyv na neurónový systém mozgu, a preto ani na vonkajší svet. Vyššie vedomie je len výsledkom a pozorovateľom toho, čo sa deje. V skutočnosti nepoznáme spôsob, ako by mohol nejaký mentálny stav mysle hýbať elektrónmi v mozgu. Takéto závery zväčša vyplývajú z princípu uzavretosti fyzikálneho sveta alebo z nezodpovedaných otázok súvisiacich s descartovským radikálnym odlíšením mentálnej substancie od tela. Sven Walter vidí pôvod epifenomenalizmu vo dvoch presvedčeniach: „(1) narastajúca vedecká dôvera, že náš svet je svetom čisto fyzikálnych príčin riadených fyzikálnymi zákonmi a hýbaný čisto fyzikálnymi silami a (2) dualistickou dôverou v odlišnosť mysle a mozgu.“²³ Epifenomenalizmus bol uzmiernením týchto dvoch zdanlivo protichodných presvedčení. Mal byť preto krokom vpred v porovnaní s Descartom, ktorý nevedel uspokojivo vysvetliť vzťah medzi dvoma podstatne odlišnými substanciami, pokrok sa však urobil za cenu negácie mentálnej príčinnosti.

20 KOCH, C., CRICK, F.: Some Thoughts on Consciousness and Neuroscience. In: GAZZANIGA, M. S. (ed.): *The New Cognitive Neurosciences*, s. 1286.

21 KOCH, C., CRICK, F.: Some Thoughts on Consciousness and Neuroscience. In: GAZZANIGA, M. S. (ed.): *The New Cognitive Neurosciences*, s. 1286.

22 KOCH, C., CRICK, F.: Some Thoughts on Consciousness and Neuroscience. In: GAZZANIGA, M. S. (ed.): *The New Cognitive Neurosciences*, s. 1291.

23 WALTER, Sven: Epiphenomenalism. In: McLAUGHLIN, B., BECKERMANN, A., WALTER, S. (ed.): *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*. Oxford University Press, 2009, s. 86.

Pôvodcom myšlienky epifenomenalizmu bol biológ Thomas H. Huxley (1825 – 1892),²⁴ ktorý skúmal, či zvieratá sú čírymi strojmi a či majú nejaké vedomie. Hovorí, že dokázať sa to nedá: „Treba povedať, že je úplne nemožné absolútne dokázať prítomnosť alebo neprítomnosť vedomia v čomsi okrem vlastného mozgu, aj napriek tomu, že je vďaka analógii rozumné predpokladať jeho existenciu v iných ľuďoch.“²⁵ Toto spojenie je také silné, že „všetky naše stavy vedomia, ako aj v zvieratách, sú bezprostredne zapríčinené molekulárnymi zmenami v mozgovej substancii“²⁶. Je známy jeho výrok, ktorý sa vzťahuje aj na ľudské aj na zvieracie vedomie:

„Zdalo by sa, že vedomie zvierat je spojené s mechanizmom ich tela jednoducho ako kolaterálny produkt jeho činnosti a že je úplne bez akejkoľvek schopnosti modifikovať túto činnosť tak, ako je pískanie pary, ktoré sprevádza činnosť motora lokomotívy, bez vplyvu na jeho časti. Ich vôľa, ak nejakú majú, je emóciou, ktorá indikuje fyzikálne zmeny, a nie príčinou týchto zmien.“²⁷

Na záver hovorí, že „logickými dôsledkami sú fatalizmus, materializmus, a ateizmus“²⁸.

Iným, už tradične spomínaným spochybnením, či naše vedomé stavy možno brať plne realisticky, sú experimenty, ktoré ukazujú, že kým ľudia pociťujú alebo majú skúsenosť vedomej činnosti, existujú nevedomé sily a stavy, ktoré časovo predchádzajú túto skúsenosť. Celkom prirodzene sa tieto experimenty chápu tak, že pocit vedomého riadenia vlastnej činnosti je ilozórny, pretože prichádza neskôr. Najznámejšie experimenty tohto druhu rozpracovali B. Libet, D. Wegner a G. Claxton. Napríklad Libet opisuje to, ako dochádza k aktivitám v mozgu niekedy až 400 milisekúnd predtým, ako sa tieto aktivity stanú vedomými. Vôľová činnosť začína v mozgu, pričom vedomé funkcie ju môžu podľa Libeta kontrolovať vetom.²⁹ Vedomé mentálne pole (*conscious mental field*) emerguje z mozgovej činnosti, je však fenomenologicky od nej odlišné, vďaka čomu má schopnosť „vetovať“ mozgovú činnosť. Susan Blackmorová

24 Porov. HUXLEY, Thomas H.: On the Hypothesis that Animals Are Automata, and Its History. In: CHALMERS, D. J. (ed.): *Philosophy of Mind : Classical and Contemporary Readings*. New York; Oxford : Oxford University Press, 2002, s. 24–30. Pred Huxleym podobnú pozíciu zastávali La Mettrie (1745), Cabanis (1802) a Hodgson (1870).

25 HUXLEY, Thomas H.: On the Hypothesis that Animals Are Automata, and Its History. In: CHALMERS, D. J. (ed.): *Philosophy of Mind : Classical and Contemporary Readings*, s. 25.

26 HUXLEY, Thomas H.: On the Hypothesis that Animals Are Automata, and Its History. In: CHALMERS, D. J. (ed.): *Philosophy of Mind : Classical and Contemporary Readings*, s. 29.

27 HUXLEY, Thomas H.: On the Hypothesis that Animals Are Automata, and Its History. In: CHALMERS, D. J. (ed.): *Philosophy of Mind : Classical and Contemporary Readings*, s. 29.

28 HUXLEY, Thomas H.: On the Hypothesis that Animals Are Automata, and Its History. In: CHALMERS, D. J. (ed.): *Philosophy of Mind : Classical and Contemporary Readings*, s. 29.

29 Porov. LIBET, Benjamin: Cerebral Physiology of Conscious Experience : Experimental Studies in Human Subjects. In: OSAKA, Naoyuki (ed.): *Neural Basis of Consciousness*. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2003, s. 57 (57–84).

pri týchto experimentoch zdôrazňuje, že poukazujú na hlboko znepokojujúci fakt, že naše vedomé skúsenosti, intencionalita a rozhodnutia nie sú také, ako ich prežívame (cítíme). Pomáhajú nám skôr v predpovedaní toho, čo sa stane (G. Claxton), ako by boli skutočným kontrolným mechanizmom našej činnosti.³⁰ A skutočne, aj v prípade Libetovho „veta“ sa zdá, že pripustenie tejto možnosti nie je dostatočné na slobodné a zodpovedné konanie. Ide skôr o negatívne chápanú slobodu ako o skutočné rozhodovanie o vlastnom osude. Dokonca sa zdá byť priamym protirečením povedať, že vôľová činnosť sa začína činnosťou mozgu a zároveň, že môže túto činnosť vetovať.

Lonergan a emergencia

V Lonerganovej filozofii ide o silnejšiu pozíciu, ako je Libetova, pretože subjekt má aktívnu úlohu v riadení svojho života, nie len možnosť vetovať činnosť mozgu. Vo svojom článku nazvanom „Subjekt“ (*The Subject*)³¹ objasňuje hlbšie dôvody, ktoré ho viedli k analýze autentického ľudského poznávania, a je z neho zrejmé, že pozitívna sloboda je kľúčová pre Lonerganov existenciálny subjekt. Lonergan odlišuje aristotelovské metafyzikálne vysvetlenie duše, ktorá je „prvým aktom“ organického tela a ktorá sa zásadne líši od duše rastlín a zvierat. Toto skúmanie je objektívne a univerzálne. Popri tom sa skúmajú aj možnosti, zvyky, činnosť (akty) a objekty ľudskej činnosti. Avšak „štúdium subjektu je značne odlišné, pretože je štúdiom seba samého, nakoľko je [subjekt] pri vedomí. Neberie do úvahy dušu, jej esenciu, možnosti, zvyky, pretože ani jedno z nich nie je dané vo vedomí. Nasmerováva pozornosť na činnosti a ich centrum a prameň, ktorým je ja“³². Vedeckému prístupu, ktorý je zameraný na hľadanie objektívneho vysvetlenia toho, kto je človek, uniká subjekt ako nositeľ tohto poznávania. Úmyselné zameranie na objektívne poznanie pomocou abstraktných pojmov spôsobuje, že konkrétna živá osoba sa vytráca. Subjekt je čímsi konkrétnym, niekým, kto chápe, uvažuje a slobodne determinuje svoje konanie. Bez tohto subjektu a jeho štvorúrovňovej štruktúry vedomých aktivít by vedecký výskum nebol možný.

Ťažkosti, na ktoré hľadá odpoveď epifenomenalizmus, Lonergan rieši cez odlišné stupne komplexnosti. Komplexnejší systém nasmerováva a integruje nižšie systémy, pričom sám emerguje z jednoduchšieho systému. Aj Helminiak vo svojej novej knihe zdôrazňuje práve tento element Lonerganovej filozofie, keď poukazuje na paralelizmus medzi poznávacou činnosťou a komplexnosťou rôznorodých systémov existujúcich v prírode. Nejde totiž

30 Porov. BLACKMORE, Susan: *Consciousness : An Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2004, s. 132–137.

31 LONERGAN, Bernard: The Subject. In: RYAN, W. F. J., TYRRELL, B. J. (ed.): *A Second Collection : Papers by Bernard J. F. Lonergan, S.J.* Philadelphia (PA) : Westminster Press, 1974, s. 69–86.

32 LONERGAN, B.: The Subject. In: RYAN, W. F. J., TYRRELL, B. J. (ed.): *A Second Collection : Papers by Bernard J. F. Lonergan, S.J.*, s. 73.

o nič nové, ak si pozornejšie všimame prírodu.³³ Churchlandová sa pokúša špecifikovať emergenciu vedomia pomocou autoreprezentácií, Murphyová cez vznik komplexnejších spätných väzieb³⁴ a Hasker cez väčšiu flexibilitu človeka.³⁵

Možno sa však stretnúť s filozofmi ako Jaegwon Kim, ktorí nesúhlasia so základným pojmom emergencie komplexných systémov, ani s pojmom superveniencie (*supervenience*) alebo príčinnosti „zhora nadol“. Ak sa odmietne takáto príčinnosť, celá hierarchická štruktúra sa rozpadne a teórie o kvalitatívnych rozdieloch nebudú ontologického, ale len epistemického charakteru. Podľa Kima ide len o rozličné spôsoby vnímania, opisovania alebo poznávania reality, ale nie o skutočné rozdiely. Ani keď hovoríme o vnímaní, emóciách, túžbach, osobných črtách, chápaní, usudzovaní a iných mentálnych stavoch, nehovoríme o odlišných stupňoch reality v porovnaní s fyzikálnou realitou. Kim si všima to, že pojem emergencie je nevysvetliteľný, pretože ide len o odlišné opisy, a preto aj prijatie emergentizmu znamená uspokojenie sa s tým, že vzťah medzi vedomými stavmi a mozgom sú nevysvetlené.³⁶

Z Kimovej pochybnosti o pojme emergencie ešte nevyplýva, že komplexnejšie úrovne neexistujú, ale len to, že vysvetlenie v termínoch emergencie a superveniencie je nedostatočné, pretože nevysvetľuje, ako je možné, že nejaký vedomý stav spôsobuje zmeny v mozgu. Lonerган pri komplexných systémoch hovorí o *integrácii* „koincidentálnych mnohorakostí“ (*coincidental manifolds*), čo pokladá za pomerne neomylný fakt (*a quite unmistakable fact*)³⁷. V tomto zmysle má Kim pravdu, pretože neexistujú zákony, ktoré by vysvetlili príčinný vplyv integrácie nižšej úrovne. Integrácia zachováva autonómiu nižších činností, pričom prináša nové príčinné, nie však deterministicky (nomologicky) dané usporiadanie. Vyšší systém príčinne pôsobí na nižší systém, aj od neho závisí, ich vzťah nie je však zachytiteľný zákonmi nižších systémov, ale len štatisticky.³⁸ Je to čosi podobné ako v bežnom chode sveta, ktorý sa deje podľa fyzikálnych zákonov, ale pritom v ňom zostáva miesto pre chemické a biologické systémy, a tak aj pre vyššie integrácie fyzikálnej reality. Nemáme zákony, ktoré by spojili fyziku s chémiou. Na celkové pochopenie reality sú preto potrebné viacúrovňové vysvetlenia. To znamená, že niektoré udalosti vysvetlené zákonmi fyziky sa za istých okolností fyzikovi zdajú chaotické. Budú vysvetliteľné chemikovi. Podobne niektoré chaotické udalosti neurochémie môžu byť zjednotené na úrovni neurobiológie a psychológie.

33 Medzi prvými zástancami emergentizmu na začiatku dvadsiateho storočia boli Samuel Alexander a C. Leoyd Morgan.

34 Porov. SPIŠIAKOVÁ, Mária: Libertariánska sloboda a nereduktívna fyzikalistická koncepcia N. Murphyovej. In: *Studia Aloisiana*, roč. 5, 2014, č. 3, s. 27–28 (21–37).

35 Porov. HASKER, William: Emergent Dualism : Challenge to a Materialist Consensus. In: GREEN, Joel B., PALMER, Stuart L. (ed.): *In Search of the Soul : Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : Inter Varsity Press, 2005, s. 79–80 (75–100).

36 Porov. KIM, Jaegwon: *Philosophy of Mind*. Boulder (CO) : Westview Press, 2011, s. 305.

37 Porov. LONERGAN, B.: *CWL 3, Insight*, s. 506.

38 Porov. LONERGAN, B.: *CWL 3, Insight*, s. 631. „Existuje autonómna veda fyziky, chémie, biológie a psychológie, pretože na každej predchádzajúcej úrovni systematizácie existujú štatistické rezíduá, ktoré konštituujú čisto koincidentálne mnohosti, ktoré sú systematizované na vyššej úrovni.“

Kimovo tvrdenie, že pojem emergencie nič nevysvetľuje, je na mieste v tom zmysle, že nevysvetľuje nič v termínoch jednej vednej disciplíny. To však neznamená, že nevysvetľuje vôbec nič. Pojem emergencie je základným pojmom pre pravdepodobnostné vysvetlenia vzájomného vplyvu medzi nižšími a vyššími úrovňami. Mozog je napríklad z hľadiska neurológie charakteristický obrovským počtom elektrických impulzov, ktoré vytvárajú početné schémy (okruhy), ktoré umožňujú komplexnejšie životné a mentálne funkcie. Pri hľadaní vysvetlenia funkcionálnych okruhov v mozgu chýba neurovedám vyššia systematizujúca integrácia, ktorá prichádza z psychologickkej úrovne vedomia. Vedomé nasmerovanie pozornosti napríklad hodiny na veži kostola uprostred domov usmerňuje procesy v neuronálnych sieťach, ktoré by sa bez záujmu o to, koľko je práve hodín, javili ako náhodné.

Aj napriek tomu, že človek môže mať niekedy len domnelé dôvody pre svoju činnosť, ale pritom koná z nevedomých dôvodov nižšej úrovne, to neznamená, že epifenomenalistické vyhlásenie vedomých stavov za iluzórne (neefektívne) je pravdivé. Pri niektorých rozhodnutiach je totiž rozhodujúca práve integrácia abstraktného pojmového uchopenia, ktorá presahuje fyziologické a biologické podnety, pretože táto syntéza jediná vysvetlí konkrétne ľudské konanie. Abstraktné dôvody sa stávajú príčinným vysvetlením ľudského konania. Pre Lonergana hlavným problémom slobody bola práve schopnosť správne integrovať rôzne mentálne reprezentácie bio-fyzikálnych stavov do rozumne usporiadaného celku. Keďže človek nie je vždy dostatočne pozorný, chápaný, rozumný, zodpovedný a milujúci, jeho vôľa je niekedy oslabená a dezorientovaná a človek sa nevie správne rozhodnúť.³⁹

Pre istejšie potvrdenie takéhoto chápania ľudského (existenciálneho) subjektu je potrebné vrátiť sa k sebaпотvrdeniu a k tomu, čo znamená byť poznávateľom. Trojúrovňové aktivity poznávateľa sú vsadené do celkového morálneho kontextu zodpovednej činnosti. Predpokladom poznania je princíp, že poznávateľ sa usiluje zodpovedne a autenticky pochopiť fakty, čo najpresnejšie ich opísať a čo najobjektívnejšie posúdiť, či sú pravdivé. Preto na Lonerganom zdôraznených troch úrovniach vedomia nemožno spochybniť skutočnosť vedomia a ľudskej intencionality, pretože každé poznanie aj toto spochybnenie ich predpokladá. Štvrtá úroveň vedomia, na ktorej je plne funkčná (*operative*) ľudská sloboda, preniká všetky ostatné úrovne. Nemožno popierať jej skutočnosť a efektívnosť, pretože i jej popieranie ju predpokladá. Povedať, že to, čo je typické a podstatné pre ľudské vedomie (autenticky žitá sloboda, poznávanie pravdy, inteligentné rozhodovanie), je len epifenoménom, aj keď reálnym, je z Lonerganovej perspektívy principiálne protirečivým postojom a zároveň aj nepochopením metód a hraníc vedeckých prístupov. Samotný prírodovedec sa takýmto postojom dostáva do protirečenia sám so sebou, pretože jeho experimenty, výskum, aplikácia metód, hodnotenie, objektívnosť a výber najlepších hypotéz závisia od jeho autentickosti pri hodnotení a rozhodovaní.

Je obdivuhodné, ako kognitívne vedy a neurovedy pokročili v identifikovaní korelácií medzi vedomými aktivitami a neurofyziologickou štruktúrou mozgu. Je však potrebné odlišovať verifikované výsledky vedeckého výskumu od nekriticky hlásanej mienky. Verifikované výsledky vied sú dôležité pre intelektuálny rozvoj a pre boj proti „obskurantizmu“.⁴⁰ Nevedecká mienka presahuje vedecké metódy a môže byť pod vplyvom predpojatosti, a teda výsledkom neautentického spôsobu poznávania. Podobne je to aj pri tvrdení, že ak je čosi neznáme z jedného pohľadu, tak to neexistuje. Kritický a autentický prístup, ktorý v konečnom dôsledku zohľadňuje aj subjekt, je preto kľúčový.

Záver

Lonerган pristupuje kriticky k niektorým pokusom o objasnenie ľudskej prirodzenosti (duše). Pri zameraní sa na hľadanie čo najlepšieho vysvetlenia im totiž uniká konkrétny subjekt. Vo svojej filozofii objasňuje štvorúrovňovú činnosť konkrétneho ľudského vedomia. Jeho vysvetlenie je vo svojej podstate nezávislé od objavov neurovied, pretože vychádza z opisu toho, čo robíme (bežní ľudia aj prírodovedci) pri poznávaní. Poukazuje na hlbšie nepopierateľné elementy mentálnej činnosti poznávateľa. Mentálna činnosť človeka integruje a nasmerováva neuronálne fyzikálne impulzy a biologické funkcionálne schémy mozgu a nervového systému, pričom ich zahrnuje do svojich vlastných reprezentácií a cieľov. Tieto nové metareprezentácie presahujú tie predchádzajúce a usporadujú ich do nových komplexnejších konfigurácií. Pri vyšších vedomých konfiguráciách zohráva dôležitú úlohu nielen objektívne poznávanie, ale aj nezaujaté hodnotenie a celkový autentický prístup človeka k poznaniu reality sveta, spoločnosti a života.

Epifenomenalizmus a podobné redukcionistické teórie spochybňujú, že by myseľ alebo vedomé stavy mohli efektívne vplývať na ľudské správanie. Jeden z dôvodov je nejasnosť, pokiaľ ide o príčinný vzťah mysle a tela, prípadne metodologická uzavretosť vedeckých disciplín. Lonergan uznáva, že pri komplexných systémoch nemožno hovoriť o klasických príčinných vzťahoch, ale to neznamena, že nemožno hovoriť o funkcionalnej jednote vyšších a nižších aktivít. Dokonca takúto jednotu v kvalitatívnej odlišnosti pokladá za nepopierateľnú, a to nie len z dôvodu, že sa s podobným fenoménom stretáme aj v iných oblastiach, ale aj kvôli nepopierateľnej štruktúre vedomých činností poznávajúceho subjektu, ktorá sa najlepšie vidí pri sebaoptvrdení každého rozumného a zodpovedného poznávateľa.⁴¹

⁴⁰ Porov. LONERGAN, B.: *CWL 3, Insight*, s. 23.

⁴¹ Tento článok bol napísaný v rámci projektu VEGA 1/0578/15.

Literatúra

- BLACKMORE, Susan: *Consciousness : An Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2004.
- CHURCHLAND, Patricia Smith: *Brain-Wise : Studies in Neurophilosophy*. Cambridge (Mass.) : MIT Press, 2002.
- GÁLIKOVÁ, Silvia: Kto ste vy a kto som ja? In: GÁLIKOVÁ, S., a i. (ed.): *Človek a jeho identita*. Kraków, 2013, s. 123–136.
- HASKER, William: Emergent Dualism : Challenge to a Materialist Consensus. In: GREEN, Joel B., PALMER, Stuart L. (ed.): *In Search of the Soul : Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : Inter Varsity Press, 2005, s. 75–100.
- HELMINIAK, Daniel A.: *Brain, Consciousness, and God*. New York (Alb.) : State University of New York Press, 2015.
- HRKÚT, J.: Transcendentálny tomizmus B. F. Lonergana. In: *Filozofia*, roč. 65, 2010, č. 6, s. 600–609.
- HUXLEY, Thomas H.: On the Hypothesis that Animals Are Automata, and Its History. In: CHALMERS, D. J. (ed.): *Philosophy of Mind : Classical and Contemporary Readings*. New York; Oxford : Oxford University Press, 2002, s. 24–30.
- KIM, Jaegwon: *Essays in the Metaphysics of Mind*. Oxford : Oxford University Press, 2010.
- KIM, Jaegwon: *Philosophy of Mind*. Boulder (CO) : Westview Press, 2011.
- KOCH, Christof, CRICK, Francis: Some Thoughts on Consciousness and Neuroscience. In: GAZZANIGA, Michael S. (ed.): *The New Cognitive Neurosciences*. Cambridge (Mass.) : The MIT Press, s. 1285–1294.
- LIBET, Benjamin: Cerebral Physiology of Conscious Experience : Experimental Studies in Human Subjects. In: OSAKA, Naoyuki (ed.): *Neural Basis of Consciousness*. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2003, s. 57–84.
- LONERGAN, Bernard: *Collected Works of Bernard Lonergan*. Vol 22. DORAN, R. M., CROKEN, R. C. (ed.): *Early Works on Theological Method 1*. Toronto : University of Toronto Press, 2010.
- LONERGAN, Bernard: *Collected Works of Bernard Lonergan*. Vol 3. CROWE, F. E., DORAN, R. M. (ed.): *Insight*. Toronto : University of Toronto Press, 1992.
- LONERGAN, Bernard: The Subject. In: RYAN, W. F. J., TYRRELL, B. J. (ed.): *A Second Collection : Papers by Bernard J. F. Lonergan, S.J.* Philadelphia (PA) : Westminster Press, 1974, s. 69–86.
- MCLAUGHLIN, Brian P., BECKERMANN, Ansgar, WALTER, Sven (ed.): *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*. Oxford : Clarendon Press, 2009.
- SLAVKOVSKÝ, Reginald A.: Paradoxy slobody v súčasnej a minulej filozofii. In: LETZ, J., SLAVKOVSKÝ, R. A. (ed.): *Významné koncepty slobody v dejinách a v súčasnej dobe*. Trnava, 2008, s.104–115.
- SOUSEDÍK, Stanislav: *Kosmologický důkaz Boží existence*. Praha : Vyšehrad, 2014.

- SPIŠIAKOVÁ, Mária: Libertariánska sloboda a nereduktívna fyzikalistická koncepcia N. Murphyovej. In: *Studia Aloisiana*, roč. 5, 2014, č. 3, s. 21–37.
- ŠROBÁR, Štefan: Vzťah slobody človeka k hodnotám. In: LETZ, Ján, TKÁČIK, Ladislav (ed.): *K vybraným otázkam slobody*. Trnava, 2011, s. 27–38.
- VOLEK, Peter: *Človek, slobodná vôľa a neurovedy*. Ružomberok : Verbum, 2015.

doc. Ing. Ľuboš Rojka, PhD.
Fakulta filozofie Gregorovej univerzity v Ríme
Piazza della Pilotta 4, 00187 Roma, Italia
Fakulta filozofie Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 981 43 Trnava, Slovakia
e-mail: lubosrojka@gmail.com